

Ledare

År 1816 var ett skottår. Det var första året efter Wienkongressen, då Europas karta ritades om och vår världsdels samtidshistoria tog sin början. Och 1816 var det år då Carl Jonas Love Almqvist på allvar inledde sitt författarskap med den lilla traktaten *Hvad är kärlek?*, tryckt hos Anders Gadelius vid Trumpetarebacken i kvarteret Stormhatten. Tryckeriet köptes för övrigt ett dussin år senare av Lars Johan Hierta, som behövde en egen officin för att kunna säkerställa regelbunden utgivning av den nya tidning han planerade, Aftonbladet.

Men år 1816 var den unge Almqvist upptagen av större frågor än europeisk politik och svenskt samhälle, även om det var tidens seder bland Stockholms befolkning som lockade honom att fundera över vad verklig kärlek är. Katarina Båth, litteraturforskare vid Åbo Akademi, ställer i sin tur innehållet i Almqvists allra första skrift vid sidan av dagens dejtingdebatt, och ser både det tidstypiska och det framsynta i författarens uppfattningar och åsikter.

Året därpå, 1817, utgav Almqvist sin andra skrift, även den anonymt och även detta alster tryckt hos Gadelius. Senare skulle han skriva i *Chartans behag* (1833): ”Redan som barn, var det ett af mina käraste nöjen, att med en Charta för ögonen drömma mig bort i alla de landskap, hvilkas miniatyr låg framför mig, och som inbildningskraften åt mig gjorde befolkade, skogbevuxna, genomflutna af svallande strömmar, täckta af ömsom dalar, ömsom berg, omslutna af blånande hav.” Mitt i den omvälvningstid som Europa genomgick fantiserar alltså Almqvist om det fjärran Nya Holland eller Ulimaroa, våra dagars Australien. Och den som läser *Parjumouf* noggrant, som idéhistorikern Elisabeth Mansén vid Stockholms universitet gjort i detta nummers andra bidrag, kommer att se att Almqvists saga rymmer utopiska inslag, att den talar om kärlekens och könens villkor och samexistens på ett sätt som ägde tillämpning i Sverige i början av 1800-talet och gör det även i det ganska nyss inledda 2000-talet.

Jonas Ellerström

HVAD ÄR KÄRLEK?

En vigtig Fråga,

till hvars utredande jag föranleddes
genom några Reflexioner under
mitt sista vistande i Stockholm.

Je crains Dieu, & n'ai point d'autre crainte.

STOCKHOLM,
Tryckt hos A. GADELIUS, 1816.

KATARINA BÅTH

Själarnas gemenskap

Reflexioner efter att ha läst Almqvists Hvad är kärlek?

För ett antal år sedan hade jag ett samtal om kärlek med en person som jag hade stämt träff med på Stockholms Centralstation. Den här personen skulle resa bort och lämna huvudstaden, och vårt samtal kretsade kring hur man kunde veta om något var äkta kärlek eller inte. Jag drar mig till minnes det samtalet nu, och den vilsna osäkerhet det präglades av – där i folkvimlet inne i entréhallen till huvudstadens tågstation – när jag läser Carl Jonas Love Almqvists korta essä *Hvad är kärlek?* (1816) och det hunnit bli sent i november coronaåret 2020.

Den här hösten har det på svenska kultursidor och i poddar försiggått något som har kommit att kallas dejtingdebatten, ”en kulturdebatt om sex och dejting i Tindereran”.¹ Många profilerade skribenter har gjort inlägg i denna debatt, vars grundackord verkar vara att det är svårt att träffa någon i Stockholm och att dejtingappar som Tinder har gjort människor cyniska och dåliga på att stadga sig, då möjligheten att träffa en ny partner bara är ett svajp bort. På sätt och vis skulle Almqvists korta text kunna läsas som ett inlägg i den här debatten, fast ur en helt annan tid, texten är ju skriven 1816. Ändå finns vissa paralleller som jag är intresserad av att utforska. Som Bertil Romberg påpekat i sin text ”Med kompassen i hjärtat’ eller Den framsynte Almqvist” (2001) var Almqvist ”tidigt ute med att ta tag i väsentliga frågor och problem” och hans lösningar hörde inte ”samtiden utan framtiden till”.² Almqvists essä, som brukar ses som hans egentliga debut, är sprungen ur en inställning som återfinns också i dagens debatt, nämligen att det är svårt för människor med kärleken, och särskilt då för människor som bor i Stockholm.

På typiskt Almqvistiskt manér inleds hans reflektion om kärleken med ett slags ramberättelse: en lyckligt gift och lantligt from värm-länning tvingas på grund av en juridisk tvist resa till Stockholm. Då

han anländer visar sig hans egentliga ärende redan vara avklarat, och han får därför några dagars möjlighet att utforska och lära känna Stockholmsmiljön – ”denna för mig alldeles nya Verld” – och läsa huvudstadens tidningar.³ I *Stockholms Posten* läser han ”En besynnerlig Mans Rhapsodie öfver kärlek och ägtenskap”, en cyniskt raljant artikel där signaturen menar att ”[k]ärleken är ett Ondt” och ”[g]alningar [är] de makar, som hoppas, att deras kärlek skall räcka längre än ett år”.⁴ Värmlänningen förfasas över detta, men efter att ha sett sig om i Stockholm i tre dagar börjar han förstå hur någon kunnat skriva ihop något så befängt. Den upprörande tidningsartikelns slutsats är ”[a]tt man lefver mer beqvämt i ägtenskap då man hatar, än då man älskar varandra”. I Stockholm tycks man vilja ha det så, grubblar värmlänningen, här är människorna eleganta ”Thevattens Själur”, alltför behagfullt urvattnade för att kunna älska:

Här är det en Regel, att man skall vara gentil mot alla, skall finna sig intresserad af hvar och en. Detta föreföll mig i början så obeskrifligt skönt, att jag förtjust trodde mig vara bland Änglar. Men snart fann jag, att detta [...] hade den verkan, att hvar och en håller af *alla*, men ingen har styrka, att blott hålla af *en*.⁵

I Stockholm är männen romantiskt vältaliga, men ironiska. De ger komplimanger, men menar inte vad de säger. Här är det lätt att som nutida läsare tänka att inte mycket har förändrats sedan Almqvists dagar. Ute på landsbygden däremot, där är det annorlunda, menar vår lantligt stadgade berättare från 1816. Där behöver man inte vara så vältalig, eftersom kärleken på ett annat vis är självklar. Den finns i den omgivande naturen och mellan makar, utan att man behöver fundera så mycket på den. Han frågar sig sedan hur människor har kunnat bli som de blivit i storstaden, giftiga som flugsvampar. I de flestas ansikten syns ”spår af olyckor och inre bekymmer”, också i deras skratt finns en tomhet.⁶ När han dessutom upptäcker att en bok han läser med stor behållning (*Ideal till en sann och äkta Qvinnobildning, i Contrast med den falska Stockholmska*) får hård kritik i tidningen och ser denna kritik upprepas på annat håll, inser han vilket vilseledande åsiktsbrus

som råder i Stockholm. Han ser därför ingen annan råd än att börja bedriva folkbildning med storstadsinvånarna, och försöka förklara för dem vad kärlek är.

Det sägs att kärleken är evig, men svaren på frågan om vad kärlek är, de är talrika och varierar genom historien. Då filosofen Descartes fick frågan ”vad är kärlek” av drottning Kristina, svarade han att kärleken som passion är en rörelse hos de materiella nerverna, medan den intellektuella kärleken uppstår då den immateriella själen uppfattar en godhet den villigt ansluter sig till. Kärleken är acceptabel, svarade Descartes, då det rör sig om en ömsesidig böjelse mellan förtjänstfulla personer.⁷

Med orden ”Je crains Dieu, & n'ai point d'autre crainte” – ”Jag fruktar Gud och jag har ingen annan fruktan”, ett citat som också hittas i Racines *Athalie* – lovar Almqvists fiktive värmlänning att tänka på sin älskade Emma därhemma och nedteckna ”Hvad kärlek är”.

Han vill nå igenom bruset – i en formulering som kan få en nutida läsare att associera till internets intryckskaos räknar värmlänningen ut att det måste florerat ungefär 800 miljoner olika åsikter om kärleken i Stockholm – och han hoppas därför kunna ge väckelse åt någon ”som äger djup känsla för den goda saken”, men för närvarande är vilseförd av ”vimlet af de 800 millionerne Tycken”.⁸

Det som sedan följer är ett slags utredning, eller argument, indelat i tre delar där varje del utgör svar på en fråga: 1) ”Hvad är Grunden för sann Kärlek?” 2) ”Hvad är Man? Hvad är Qvinna?” och 3) ”Slutligen – Hvad är kärlek?” Grunden för sann kärlek sägs vara religion. Men författaren är här noga att skilja på den i djupet kända religiösa känslan och det utanpåverk som han menar att den kalla, tomma moralen utgör: ”Moralen är en af Egoismens starkaste Grundpelare”, menar han, eftersom: ”En Menniska, som är Egoist, kan likväl icke vilja se sig sjelf [...] som sådan.” Hon behöver därför ett system, vars ”ytliga Dogmer” hon utan svårighet kan tillämpa på sitt handlings sätt, för att ”öfvertyga sig sjelf och andra, att hon är en ädel Varelse”. Istället för att ”störta Egoismen (hvilket all sann bildning kräver)” bygger moralisten upp en förskansning med sin moral, bakom vilken hennes ego kan vila, osett och lugnt.⁹

Han går sedan igenom ytterligare några kategorier av människotyper och sätt att förhålla sig till kärleksrelationer som *inte* är kärlek. Förutom den egoistiska moralisten nämns här också den kärlek som närs av orimliga fantasier, hämtade från romaner. Vidare den ytligt obeständiga ömhet som ”fäster sig vid hvarje föremål den möter”, samt mekaniska resonemangspartier som grundas i ”politisk och mercantil nytta”. Slutligen ondgör sig författaren över dem som saknar både religion och moral. Deras syn på kärlek är ”densamma, som Hundens”, och de befinner sig milsvitt ifrån vad författaren menar är kärlek. Den riktiga kärleken bildar människan och förklarar för henne ”det i Religionen, som synes hårdt, eller dunkelt”.¹⁰ Almqvists text är kortfattad och mer agitativ, men uppräkningslistan av de olika vilseförda typerna påminner ändå lite om genomgången av de olika sätt att älska som återfinns i Stendhals essä *De l'amour (Om kärleken, 1822)*.

Almqvist kommer sedan in på den del av sin skrift som är mest färgad av romantikens könskomplementära föreställningar. Under rubriken ”Hvad är Man? Hvad är Qvinna?” hävdar värmlänningen att ”äktenskaplig Kärlek [...] äger blott rum emellan *en Man och en Qvinna*”. Könens roller är givna och oföränderliga: Mannen ska med Kraft och Förstånd, och utan vekhet, strida ”för det Goda och Sanna”, för Kvinnan gäller att hon med en ren känsla och urskiljningsförmåga ska ansvara för det husliga. Jordens väl är mannens ansvar, och mannens väl är kvinnans.

Idag har vi en kyrka som välsignar också samkönade äktenskap, och vår förståelse av förhållandet mellan könen ser annorlunda ut. Den syn på könen som presenteras i denna tidiga text, författad av en då 23-årig Almqvist, kan i förstörande framstå som oväntat könskomplementär om man betänker det androgynitetsideal och den radikala äktenskapskritik som ”Det-går-an-prästen” sedermera kom att bli känd för. Litteraturvetaren Ingrid Holmquist, som skrivit om konstruktionen av kön i svensk romantik och den androgyna tendensen hos Almqvist, tar *Hvad är kärlek* som exempel på en text där Almqvist ger uttryck för en mer komplementär syn på kön än vad han senare skapar med de androgyna Amorina och Tintomara.¹¹ Men Almqvists androgynitetsideal är också, som translitteraturhistorikern Sam Holmqvist påpekat,

grundat i en komplementär könsuppfattning, ”en dröm om helhet” där ”män och kvinnor sågs som olika men kompletterande varandra” och ”den verkliga fulländningen fanns i föreningen mellan dem”.¹²

För en nutida läsare kan resonemanget om könens olika roller i äktenskapet alltså framstå som könskonservativt, men jag tror att Almqvists könskomplementära poäng här – en poäng som alltså inte är oförenlig med hans androgynitetsideal och äktenskapskritik – är att det i varje äktenskap behövs både manliga och kvinnliga egenskaper samt en överenskommen ansvarsfördelning. Någon måste ha kraft och förstånd att bry sig om det goda och sanna, någon måste med känsla och urskiljningsförmåga se till att hushållet fungerar. Med andra, förnyade ord: äktenskapet innebär ansvarsfördelning och samarbete.

Slutligen ska då den i verket inskrivne författaren närma sig svaret på den uppställda frågan: ”Hvad är kärlek?” Men här sviker honom orden, han tar till inbillningskraften för att se sin älskade hustru framför sig och ber att vid hennes hjärta få ”förnimma det svar, jag bör lemna”. Det visar sig att svaret på frågan inte kan ges, utan det måste kännas. Författaren ber varje läsare känna efter vad kärlek är genom att svara på följande:

Finns det [...] en Menniska, med hvilken du känner ditt inre vara på ett så förunderligt sätt sammanknutit, att, så ofta händelsen rycker dig ifrån densamma, du tycker dig icke vara hemma; ditt väsende förekommer dig ofullständigt och halft: en Menniska, för hvilken du ej skulle kalla det uppoffring, utan onämnbart sällhet, att uppoffra dig; men af hvilken du dock tillbaka fordrar, att också den skall känna sitt väsen ofullständigt, då det ej med ditt är sammanknutit [...]?¹³

Raderna beskriver en själarnas gemenskap med den älskade, även då man befinner sig på långt avstånd ifrån varandra, och de understryker att kärleken innebär ömsesidig uppoffring.

Hvad är kärlek? brukar alltså betraktas som Almqvists debut. I sin Almqvistbiografi *Kärlek är* (2007) kallar Johan Svedjedal texten för en pamflett och ”en antologi över några av Loves dåtida favoritidéer”.¹⁴ Den är skriven under den period då den unge Almqvist sökte sig till

Georg Friedrich Kersting: *Par vid fönster*, olja på duk, ca 1815

romantiken och gick med i Manhemsförbundet, föreningen ”för nationell och nationalistisk fostran” där värderingar och ideal präglades av swedenborgsk fromhet.¹⁵

Bakgrunden till att *Hvad är kärlek?* författades var just en sådan händelse som finns inskriven i textens ramberättelse. Impulsen ska ha kommit från en satirisk artikel i *Stockholms Posten* i januari 1816, om att äktenskap ska bygga på förnuft snarare än känslor, eftersom kärleken är ett snabbt övergående rus.¹⁶ Bara någon dryg månad senare är Almqvists ”svar” publicerat.

I den Almqvistiska kritiken av moralen ser Svedjedal upprorsmannens leda vid etablissemang, medan beskrivningen av äktenskapet liknas vid ”en bild på en bonad med familjekretsen där nere, Den Allsmåttige där ovan och kvinnan som ett relä för den himmelska kärleken”.¹⁷ Det får Svedjedal att sammanfatta *Hvad är kärlek?* som ”en swedenborgsk vision av människans liv som en förberedelse för saligheten, ett drama där Gud är regissören och där män och kvinnor stiger ur sina roller på egen risk”.¹⁸

För litteratursociologen Svedjedal är texten intressant främst som ett tidigt exempel på hur Almqvists författarskap växer fram i dialog med dagspressen, i växelverkan ”mellan tidningssidor och boksidor”. *Hvad är kärlek?* var avsedd att väcka debatt, och den fick också en kritisk anmälan i *Allmänna Journalen* – recensenten menade att Almqvist inte hade begripit att den ursprungliga artikeln (som han angriper) var ironiskt menad. Almqvist ska på denna kritik ha svarat att han visst förstod att ursprungsartikeln var ironisk, ”men att kärleken var så helig att den borde besparas sådana angrepp”.¹⁹

Jag håller i stort sett med om Svedjedals sammanfattande beskrivning av verket som en blandning av pamflett riktad mot det dåtida Stockholmsetablissemang och ett försvar av kärleken och komplementära könsroller som religiöst grundade och heliga. Men man kan också fråga sig om en modern, mer sekulär läsare kan lära sig något av texten idag, och i så fall vad? Är den ett ungt, överspänt försök att predika kärlekens helighet i Swedenborgsk anda? Eller kan Almqvist, känd för att vara framsynt, bidra med insikt till den pågående dejtingdebatten?

Det jag som nutida läsare – som själv tidigare varit bosatt i Stockholm, och där också känt mig vilsen och rådvill då det gällde kärleken – framför allt fäster mig vid i *Hvad är kärlek?* är den självklarhet med vilken Almqvist beskriver vad och hur kärlek är. I den nutida debatten verkar kärleken vara så svårgripbar. Höljd i dunkel och osäker är den något de flesta söker, men väldigt många misstar sig på. Att så lugnt veta vad kärlek är och tala om det är mer ovanligt, och kanske behöver vi just därför läsa texter som gör det. I höstens så kallade dejtingdebatt föredrar merparten av debattörerna att använda ord som ”sexliv”, ”relationer” och ”sexualvanor” framför ”kärlek”. Kanske är det symptomatiskt för vår tid. Författaren Stefan Lindberg uttryckte i en intervju i *Dagens Nyheter* 2020-03-13: ”Vi har blivit experter på relationer men amatörer på att älska.”²⁰ När jag läser upp passagen om själarnas gemenskap ur *Hvad är kärlek?* för några delvis Stockholmsbosatta väninnor, skrattar de lite generat och upplever den som fin, men väldigt högtravande. ”Hur lyckades Almqvist överhuvudtaget träffa någon, med så höga krav”, undrar en av dem, halvt på skämt.

Men det typgalleri som Almqvist tecknar, hans nidsbild av de mondäna Stockholmarna – den egoistiske moralisten, hon som projicerar sina världsfrånvänt romantiska fantasier på omgivningen, den ytligt förälskade som fäster sig snabbt vid sin tilltänkta för att sedan svalna lika snabbt, samt inte minst alla småborgerliga pragmatiker som vill *ha* en partner bara för att det ingår i deras bild av *det framgångsrika livet* – vem har inte träffat på eller själv varit en av dessa kärlekslösa typer?

Kanske kan Almqvists över tvåhundra år gamla och bitvis lite högtravande text idag uppmana oss att bli bättre på kärlek och försöka bli mer kärleksfulla? Att tänka igenom, eller känna efter, vad kärlek är för en själv är kanske ännu viktigare idag, då det gått inflation i ordet och kärlek finns överallt (i allt från schlagerlåtar, reklam och hälsningar i sociala medier) och ingenstans. Ett nyare exempel på försök att besvara samma fråga som Almqvist är litteraturvetaren Anders Johanssons *Kärleksförklaring* (2015). Boken ger många bra litteraturtips i ämnet och mynnar ut i en beskrivning av kärleken som en befrielse, som en händelse som befriar oss från nihilism och individualism.²¹ Samtidigt

funderar jag som läsare av Almqvists essä om det inte finns något motsägelsefullt i att söka *förklara* kärleken. Poesin och musiken är nog snarare de konstformer som jag söker mig till för att leta svar på frågan vad kärlek är. Antagligen just för att, som Almqvist är inne på, svaret måste erfaras, snarare än formuleras.

Vad som kan kännas föråldrat i Almqvists kärleksessä är den typiskt romantiska, komplementära synen på könen. Som Svedjedal är inne på kan texten här associeras till en landsbygdsromantisk bonad. Men också i dagens dejtingdebatt återfinns en särartssyn på könen som är nog så konservativ. Nu är det unga feminister som varnar att dejtingappar som Tinder gett männen spelfördelar: möjlighet att cyniskt utnyttja kvinnor, hålla dem på halster och under en alltför utdragen tidsperiod ge oklara besked om huruvida relationen kommer att leda till äktenskap eller ej. Som om mäns och kvinnors längtan efter och behov av kärlek och äktenskap skulle vara så fundamentalt olika. Visst finns en biologisk olikhet i att kvinnor blir gravida och har en kortare fertil ålder. Men jag tror också att bilden av män som sexfixerade, otillgängliga casanovor och kvinnor som ömma, kärlekstörstande och ute efter att få en man att gifta sig med inte nödvändigtvis alltid stämmer, utan lika mycket är sprungen ur könskonservativt stereotypa vanföreställningar. Jämfört med dagens särartsfeminister handlar Almqvists särartsresonemang mindre om att måla upp ett könskrig mellan män och kvinnor än om att universum består av både manliga och kvinnliga principer, och att det i varje kärlekspar måste finnas komplementära egenskaper och ansvarsfördelning mellan parterna.

I angreppet på moralen tror jag också att Almqvist har något att säga dagens debatt. I ett inlägg skriver Sydsvenskans Ida Ölmedal att hon upplever att debatten fastnat i ett slags ångestloop där ”skräckhistorier parade med kyliga teorier [...] får oss att scrolla vidare, växla mellan vrede och oro och en känsla av kontroll, att i alla fall [...] ha förstått varför vi känner oss utsatta eller ensamma eller svartsjuka”.²² Kärleken ger samtidsmänniskan ångest eftersom hon ersatt tillförsikt med en syn på tillvaron som mekanisk och förklaringsbar, menar Ölmedal: ”Vi föreställer oss att om vi bara hade genomlyst exempelvis sexualiteten och kärleken tillräckligt [...] om vi hade genomskådat

kanske-männens beteendemönster, om vi tillräckligt studerat den ekonomiska logiken på dejtingmarknaden – skulle vi kunna uppnå ett perfekt liv. Och så fastnar vi i oro och självkländer.”²³

I en kultur där vi hela tiden förväntas ha kontroll över och styra upp oss själva och våra liv genom smarta, rationella val väcker kärleken förstås prestationsångest. Konsumistiska krav på parförhållanden – som till exempel ”Vad får jag ut av det här då?” eller ”Vad ska du med honom till?” – och en vilja att genomskåda och få kontroll över kärleken kan nog ses som vår tids ”ytliga dogmer” – den moral som våra egon gömmer sig bakom. Ändå är kärleken en annan slags, mer omstörtande kraft, grundad i en större, mer levande och radikal ömsesidighet än en ekonomisk transaktion – även om den förstås också ofta vilar på och medför sådana, vilket ju Jane Austen visat i sina med Almqvist samtida romaner.

Mitt eget vilsna försök att svara på frågan ”hur vet man vad som är äkta kärlek?” där på Stockholms Central för ett antal år sedan blev bara några framstammade ord om ”att det känner man, och äkta kärlek är alltid besvarad”. Så här i efterhand inser jag att det nog var ett ganska ytligt och förvirrat svar. Almqvists svar är i flera avseenden bättre. Därmed menar jag inte att vi ska återinföra något slags 1800-talssyn på kärleken. Almqvists bild av den äktenskapliga kärleken i *Hvad är kärlek?* är på flera vis ett utopiskt ideal. Mer problematiska aspekter av samlivet mellan man och kvinna – som att våldtäkt inom äktenskapet inte var straffbart på hans tid och att gifta kvinnor så att säga var i sina mäns våld – är inget som Almqvist bekymrar sig om i denna text.

Men *Hvad är kärlek?* lär oss att i värnandet av en känslig, själslig samstämmighet, och i den ömsesidiga uppoffringen där två människor anstränger sig för att hjälpa varandra, är något vunnet. En liknande visdom finns också i slutet av *Gösta Berlings saga* (1891) där räddningen för den fördärvade kvinnokarlen Gösta som så länge levtt utsvävande och ansvarslost blir att ”arbeta utan hjältedater”, leva ett enkelt och strävsamt liv, men inte dystert, så länge han har sin hustru Elisabeth vid sin sida och de ”vore två, som hölle ihop”.²⁴ Eller som hon säger: ”Inte mer ska jag behöva gå sträng och kall bredvid honom och påminna honom om ånger och bot. Fattigdomen och nöden och hårt

arbete ska fullgöra det värvet. [...] Jag fruktar inte mer för livet här uppe i Norden.”²⁵ Jag tror att vare sig man bor på landet eller i storstaden så är kärleken en nåd och ett under, den får vårt inre att vibrera och gör att vi känner oss delaktiga i något större. Den kan få oss att våga sjunga och visa oss som de vi är, och den gör att vi uppoffrar oss för och hjälper varandra. Oavsett om vi delar Almqvists religiösa övertygelse eller inte, så kräver kärleken av oss att vi vågar tro.

NOTER

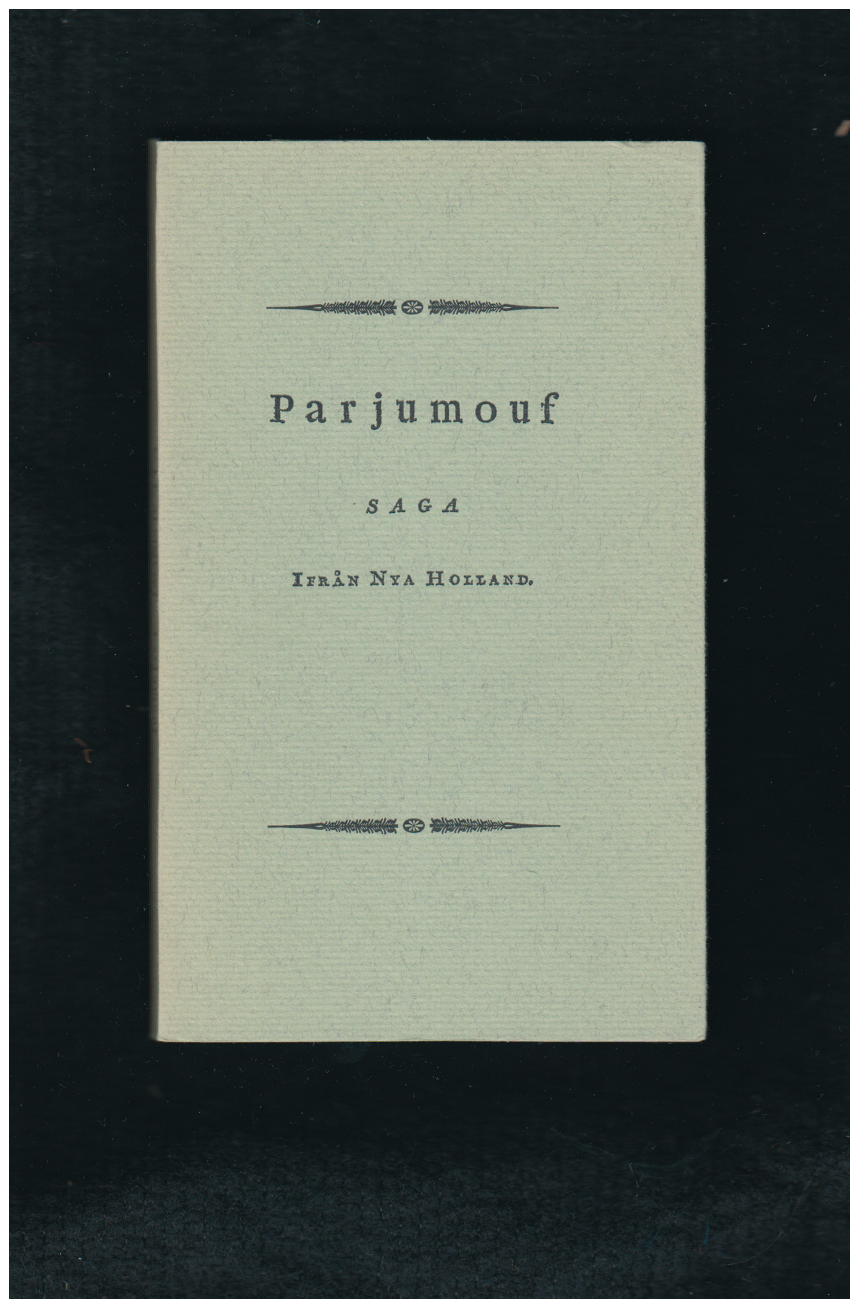
- 1 ”Förstör Tinder kvinnors sexliv?”, *SVT Nyheter* 2020-11-01, <https://www.svt.se/kultur/kulturdebatt-forstor-tinder-kvinnors-sexliv>, hämtat 8/12 2020.
- 2 Bertil Romberg, ”Med kompassen i hjärtat’ eller Den framsynte Almqvist”, *Carl Jonas Love Almqvist – diktaren, debattören, drömmaren* (Hedemora, 2001), s. 8.
- 3 Carl Jonas Love Almqvist, ”Hvad är kärlek? En viktig Fråga, till hvars utredande jag föränleddes genom några Reflexioner under mitt sista vistande i Stockholm” [1816], *Samlade Verk 2. Tryckta verk 1814–1822*, red. Paula Henrikson (Stockholm, 2017), s. 29.
- 4 Almqvist [1816], 2017, s. 31.
- 5 Almqvist [1816], 2017, s. 31.
- 6 Almqvist [1816], 2017, s. 33.
- 7 Susanna Åkerman, *Fenixelden: Drottning Kristina som alkemist* (Möklinta, 2013), s. 77 f.
- 8 Almqvist [1816], 2017, s. 34.
- 9 Almqvist [1816], 2017, s. 35 f.
- 10 Almqvist [1816], 2017, s. 36.
- 11 Ingrid Holmquist, *Salongens värld: Om text och kön i romantikens salongskultur*, (Stockholm/Stehag 2000), s. 92 samt 254 (fotnot 64).
- 12 Sam Holmquist, *Transformationer: 1800-talets svenska translitteratur genom Lasse-Maja, C.J.L. Almqvist och Aurora Ljungstedt*, diss. Uppsala (Göteborg och Stockholm, 2017), s. 110 f. På s. 112–115 i samma bok sammanfattar Holmquist den androgynmyt som inspirerat Almqvist, från Platons *Gästabudet* till Swedenborgs och Böhmes kristna,

heterosexualiserade omtolkningar av den antika androgynen till en äktenskaplig symbol för helhet och fulländning.

- 13 Almqvist [1816], 2017, s. 40 f.
- 14 Johan Svedjedal, *Kärlek är: Carl Jonas Love Almqvists författarliv 1793–1833* (Stockholm, 2007), s. 94.
- 15 Svedjedal 2007, s. 72, 74, 82.
- 16 Svedjedal 2007, s. 93.
- 17 Svedjedal 2007, s. 94.
- 18 Svedjedal 2007, s. 96.
- 19 Svedjedal 2007, s. 96.
- 20 ”Stefan Lindberg: Min bok handlar om allt jag inte vill att mina barn ska börja med”, intervju med Stefan Lindberg av Leonidas Aretakis, *Dagens Nyheter* 2020-03-13, <https://www.dn.se/kultur-noje/stefan-lindberg-min-bok-handlar-om-allt-jag-inte-vill-att-mina-barn-ska-borja-med/>, hämtat 8/12 2020.
- 21 Anders Johansson, *Kärleksförklaring: subjektiveringens dialektik* (Göteborg, 2015), s. 185 f.
- 22 Ida Ölmedal, ”Skräcken kring kvinnors dejting hjälper ingen”, *Sydsvenskan* 2020-10-31, < <https://www.sydsvenskan.se/2020-10-31/skracken-kring-kvinnors-dejting-hjalper-ingen> >, hämtat 8/12 2020.
- 23 Ölmedal 2020.
- 24 Selma Lagerlöf, *Gösta Berlings saga* [1891], (Stockholm 2005), s. 421, 433 f.
- 25 Lagerlöf [1891] 2005, s. 435.

LITTERATUR

- Almqvist, Carl Jonas Love, ”Hvad är kärlek? En vigtig Fråga, till hvars utredande jag föranleddes genom några Reflexioner under mitt sista vistande i Stockholm” [1816], *Samlade Verk 2. Tryckta verk 1814–1822*, red. Paula Henrikson (Stockholm, 2017)
- Aretakis, Leonidas, ”Stefan Lindberg: Min bok handlar om allt jag inte vill att mina barn ska börja med”, intervju med Stefan Lindberg, *Dagens Nyheter* 2020-03-13, <<https://www.dn.se/kultur-noje/stefan-lindberg-min-bok-handlar-om-allt-jag-inte-vill-att-mina-barn-ska-borja-med/>>, hämtat 8/12 2020.
- Johansson, Anders, *Kärleksförklaring: subjektiveringens dialektik* (Göteborg, 2015)
- Holmquist, Ingrid, *Salongens värld: Om text och kön i romantikens salongs-kultur*, (Stockholm/Stehag 2000)
- Holmquist, Sam, *Transformationer: 1800-talets svenska translitteratur genom Lasse-Maja, C.J.L. Almqvist och Aurora Ljungstedt*, diss. Uppsala (Göteborg och Stockholm, 2017)
- Lagerlöf, Selma, *Gösta Berlings saga* [1891], (Stockholm 2005)
- Svedjedal, Johan, *Kärlek är: Carl Jonas Love Almqvists författarliv 1793–1833* (Stockholm, 2007)
- SVT Nyheter, ”Förstör Tinder kvinnors sexliv?”, 2020-11-01, <<https://www.svt.se/kultur/kulturdebatt-forstor-tinder-kvinnors-sexliv>>, hämtat 8/12 2020.
- Romberg, Bertil, ”Med kompassen i hjärtat’ eller Den framsynte Almqvist”, *Carl Jonas Love Almqvist – diktaren, debattören, drömmaren* (Hedemora, 2001)
- Åkerman, Susanna, *Fenixelden: Drottning Kristina som alkemist* (Möklinta, 2013)
- Ölmedal, Ida, ”Skräcken kring kvinnors dejting hjälper ingen”, *Sydsvenskan* 2020-10-31, <<https://www.sydsvenskan.se/2020-10-31/skracken-kring-kvinnors-dejting-hjalper-ingen>>, hämtat 8/12 2020.

ELISABETH MANSÉN

Antipodernas Tintomara

Om Carl Jonas Love Almqvists Parjumouf

Parjumouf. Det låter som när en katt hoppar ner på en kudde. Ansatsen är deciderad, bågen fin och landningen mjuk. Pouf! Precis så förhåller det sig också med Carl Jonas Love Almqvists verk *Parjumouf. Saga Ifrån Nya Holland* (1817). Ansatsen är deciderad och rymmer mycket av det som anses vara speciellt för Almqvist, inte minst en utopisk längtan och en enigmatisk kvinnogestalt med androgyna drag. Bågen är fin och bjuder läsaren på en resa i fantasin till exotiska trakter på andra sidan jordklotet. Och landningen är mjuk. För en gångs skull slutar historien lyckligt, även för den äventyrliga unga kvinnan.

SAGAN

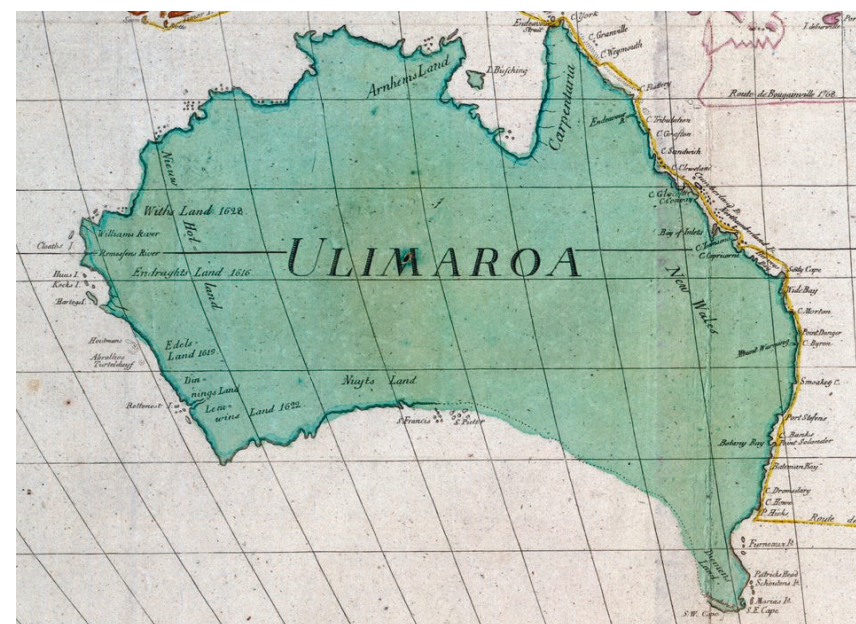
Undertiteln *Saga Ifrån Nya Holland* inbjuder till en mer prosaisk kommentar. Nya Holland var ett namn på Australiens fastland, hämtat från Abel Tasmans resor på 1640-talet. Vid Almqvists tid var det på utgång. Beteckningen Australien förekommer inte i *Parjumouf*, kanske på grund av associationerna till deportationskolonin. I stället används det mer exotiskt klingande namnet Ulimaroa, en variant av Olhemaroa som finns i James Cooks och Daniel Banks reseberättelser. Almqvist antas ha hämtat ordet från geografen Daniel Djurbergs skrifter från 1770-talet.¹ Hans inspiration till berättelsen har Henry Olsson och Bertil Romberg även spårat till andra källor, särskilt den engelska expedition som först överstigit Blå Bergen, omskriven i *Allmänna Journalen* 12 mars 1816. Intresset för nyupptäckta länder betonas i titeln och lyfts fram i tidningsannonserna.²

Det lilla ordet *saga* ser oskyldigt ut, men rymmer ändå ett mysterium. Vad är det egentligen för *saga* Almqvist vill berätta? Almqvists *saga* är ingen gudasaga och liknar inte heller de fornnordiska sagor om en människas öde som Esaias Tegnér valde som mönster för *Frithiofs saga* (1825). Folksagan är en historiskt möjlig variant, särskilt som *Parjumouf* utgavs

anonymt. Bröderna Grimms sagor började publiceras på tyska 1812 och erbjöd inspiration för många författare. Men *Parjumouf* tilldrar sig inte i en anonym och smått medeltida värld utan är tydligt geografiskt placerad, med referenser till Botany Bay och Blue Mountains. Där finns inga tretal eller andra minnestekniska knep lämpade för en muntlig tradition. *Parjumouf* vore inte en lätt text att memorera. Dessutom utnyttjade Almqvist till fullo folksagornas genreförväntningar i sitt nästa publicerade verk, *Grå Kappan* (1818), en berättelse där prinsarna är förtrollade och där kungen älskar sin yngsta dotter högst. Pastischen lyckades så bra att den togs för en verklig folksaga, recenserades som sådan av V.F. Palmblad i *Svensk Litteraturtidning* och räknades som äkta svensk folksaga i senare utgåvor av Grimms sagor (1822).³ Almqvist kunde skriva folksagor när han ville. *Parjumouf* är inte en sådan.

Kanske siktade Almqvist i *Parjumouf* snarare på en konstsaga, även om konstsagans tid vanligen placeras längre fram på seklet och knyts till H.C. Andersens sagor med början 1835. Några sagor ur *Tusen och en natt* hade Almqvist 1818 använt i sin undervisning.⁴ Litteraturvetaren Anna Nordenstam beskriver konstsagan som mer konkret i sin geografiska lokalisering och mer existentiell till sitt innehåll. Människor får namn och komplicerade känsloliv med plats för oro och tvivel. Problemen som ska lösas kan vara av moralisk art och människans relation till naturen är ett ofta återkommande motiv.⁵ Det stämmer rätt väl med *Parjumouf* som då kan räknas som en tidig förekomst av konstsagans genre inom svensk romantik.

Som om detta inte var nog med preliminär upplysning om att det har funnits ett variantexemplar av *Parjumouf* med ytterligare en undertitel: ”Ett försök att lafontainisera.” Mot bakgrund av resonemangen kring sagobegreppet kunde det kanske vara en anspelning på Jean de La Fontaine och hans berömda fabler. De fanns tillgängliga på svenska i Anna Maria Lenngrens översättningar från 1790-talet. Men trots djungelmotivet finns det i *Parjumouf* inga kloka djur som talar och förser berättelsen med sedelärande sensmoral. Forskningen tycks enig om att det handlar om August Lafontaine, en mycket produktiv och tidigt översatt tysk författare.⁶ Just år 1816–1817 utkom hans roman *Husfadren, eller Inbördes kärlek*, en titel som kan ha tilltalat Almqvist.

Ulimaroa. Detalj ur Daniel Djurberg, *Karta över Polynisien eller femte delen af jordklotet* (Stockholm: 1780)

Översättningen trycktes hos A. Gadelius, som också utgav *Parjumouf*.

Om eftervärlden fått lov att lägga till undertitlar med litterära associationer kunde vi ha valt mellan Shakespeare och Chateaubriand. Shakespeare på grund av likheten med Romeo och Julia. Det finns också mindre anspelningar på Hamlet och Ofelia, kanske också Macbeth. Valet av Chateaubriand skulle i första hand vila på romanen *Atala*, utgiven på svenska 1802.⁷ Den vackra Atala är också engagerad i befrielsen av en fånge. Hon har liksom *Parjumouf* en i grunden kristen moral och Chateaubriands roman utgavs på franska tillsammans med hans verk *Génie du christianisme*, vilket Almqvist kan ha uppskattat. En koppling till Chateaubriands berättelse om nordamerikanska indianer kan möjligen förklara varför Almqvist envisas med att kalla *Parjumouf* och invånarna i Australien för indianer. Annars får man anta att han avser personer av indisk härkomst. Indianer som beteckning på indier förekommer enligt SAOB i svenskan mellan 1635 och 1854, med ett citat från Erik Gustaf

Nya Holland på en jordglob tillverkad 1681 av Vincenzo Coronelli åt Ludvig XIV

Geijer år 1809 som närmast Almqvist i tiden.⁸ Vi får ändå av rent språkliga skäl vara tacksamma för att det inte finns exemplar med undertiteln ”Försök att Chateaubriandisera.”

Hur karaktäriseras då *Parjumouf* i litteraturen? De flesta glömmar snabbt sagobeteckningen och tänker inte på de litterära allusionerna utan kallar den en romantisk berättelse, en episk miniatyr, en exotisk novell, ett reseäventyr, en bagatell eller en idyll. Jag skulle också vilja kalla den en utopi.⁹

HISTORIEN

Parjumouf tilldrar sig bortom de Blå bergen i Australien och berättar om prins Sariving av berongulernas stam som under en jakt räddar den sköna prinsessan Amsais av ceringalernas stam. De förälskar sig i varandra och Amsais följer Sariving hem fastän det finns en gammal fiendskap mellan stammarna. Temiholong, ceringalernas kung, tror dock att hans dotter blivit bortrövad. I det krig han startar dödas hans son och Sariving såras svårt. Amsais befrias, men när kungen inser att hon av fri vilja vill gifta sig med Sariving döms hon i stället till döden som landsförrädare och ska brännas på bål. Det är nu *Parjumouf* ingriper. Hon är Amsais vän och Sarivings syster och inser att han behöver sin älskade för att överleva. *Parjumouf* beger sig förklädd till ceringalernas läger, adopteras av kungen, omhuldas av drottningen, bedrar en gammal kvinna, låtsas vara galen (tänk på Hamlet), ger intryck av att hon dränkt sig av förtvivlan (tänk på Ofelia) och lyckas till slut rädda Amsais. Inför hotet om ett nytt och ännu mer ödesdigert krig utmanar hon Temiholong i ett lågande tal där hon anklagar honom för både hädelse och våldshandlingar, men även erkänner sina egna bedrägerier. Hon anropar deras gemensamma gud Tiono och uppmanar till försoning. Temiholongs svar är efter en stunds tystnad förvånande positivt: ”Hvilket ädelmod! ropade han slutligen förtjust. Dig *Parjumouf* har ingen Kvinna, ingen Man öfvergått. Oändligt har Tiono välsignat dig!”¹⁰ Så skapar *Parjumouf* fred och kärleken kan triumfera.

UTOPIN

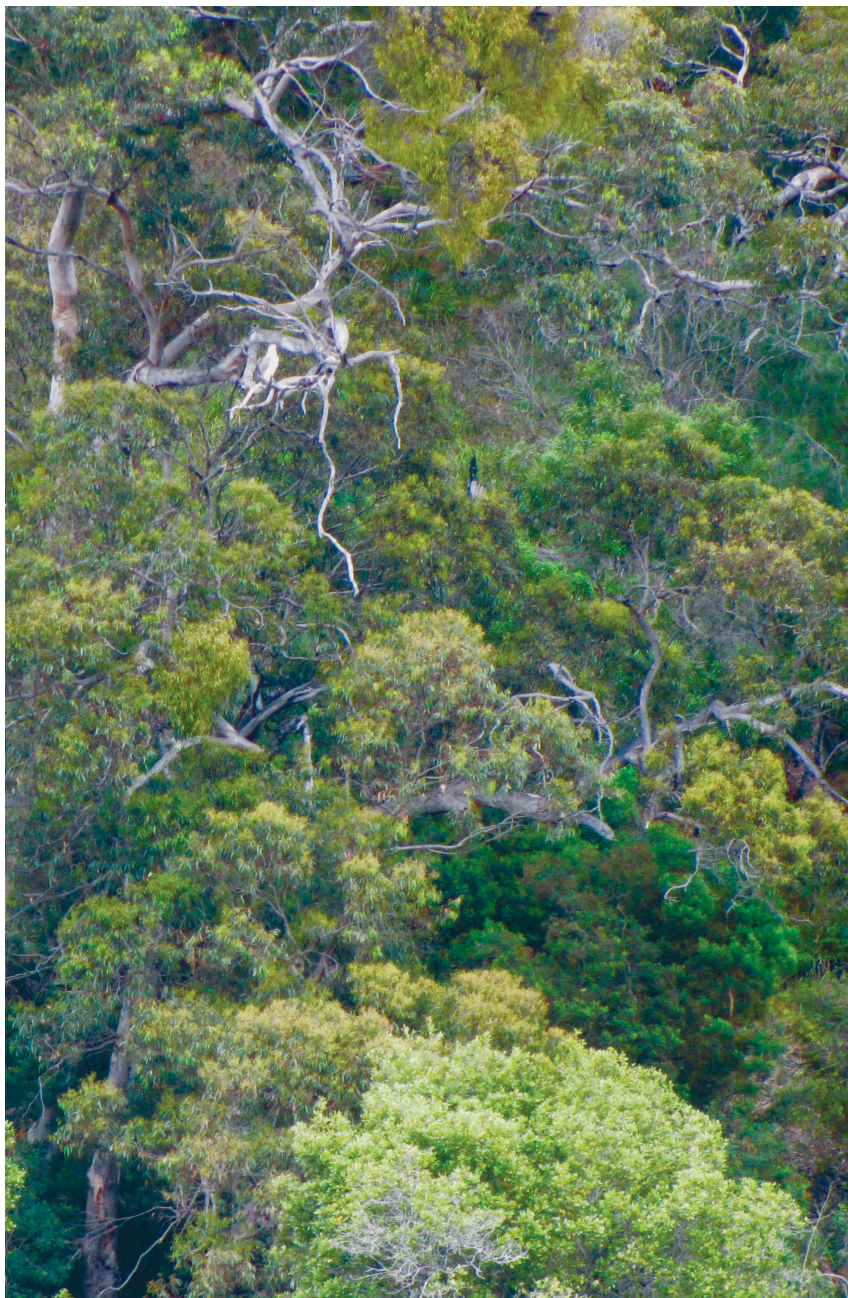
Almqvist är känd för sina utopiska experiment, såväl i livet som i litteraturen. *Parjumouf* kan ses som hans första försök. Här presenterar han

ett idealsamhälle som ligger långt borta, på andra sidan jordklotet, och som uppnår fred och lycka med religionens hjälp. Liksom Thomas Mores *Utopia* och Francis Bacons *The New Atlantis* ligger Almqvists utopi på en ö. Det är nästan omöjligt att ta sig dit, men i samtliga fall kan sjöfarare berätta om ett besök i detta fjärran land. Utopierna har ofta ramberättelser som i bästa fall skapar en illusion av trovärdighet och i alla fall gör att författaren kan svära sig fri från ansvaret för händelsernas sanningshalt. Berättaren återger bara en historia som han hört av någon annan.

Almqvist driver ramberättelsernas möjligheter till perspektivskiften så långt han kan. Litteraturvetaren Bertil Romberg talar om hans sinnrika berättarteknik och de kinesiska askar berättelsen utgör i inledningen till en utgåva av *Parjumouf* från 1972. Historien om *Parjumouf* sägs ha berättats av upp till fem olika personer inom ramen för Almqvists författarskap: 1. En namnlös indian berättar historien för en resande fransk officer vid namn Dorimond när de sitter i berongulernas läger på kvällen före *Parjumoufs* bröllop, 2. Sedan Dorimond återkommit till Frankrike berättar han historien för ett sällskap samlat hos en rik vinhandlare i Bordeaux, 3. En anonym person som varit närvarande hos vinhandlaren i Bordeaux förmedlar berättelsen till läsaren av *Parjumouf*, men hänvisar i allt till Dorimond och tar inget eget ansvar, 4. Tant Eleonora anges ha berättat denna i historia i *Hinden* i Törnrosens bok, 5. En icke namngiven person har berättat historien för sällskapet i Jaktlottets gula salong, enligt inledningen till *Cypressen*.¹¹ Ibland kan Almqvist bli närmast postmodern i sin distansering från författarjaget.

Om man vill se Platons *Staten* som en utopi kan man notera ännu en parallell. Platons dialog börjar med en filosofisk fråga om moralisk rättrådighet och hela skildringen av idealstaten är egentligen en liknelse, en konkretisering av begreppet rättrådighet. Almqvists *Parjumouf* startar också med en mer generell filosofisk och moralisk fråga: om en oskuldsfull människa kan uträtta stora handlingar. Berättelsen utgör svaret – som är jakande. *Parjumouf* är beviset.

Vad är det då som är så idealiskt att sagan om *Parjumouf* förtjänar beteckningen utopi? Det måste vara att berättelsens dominerande motiv motsvarar Almqvists idealbilder av naturen, människan, kvinnan, kärleken och religionen.

NATUREN

Till Almqvist och till romantiken hör idealiseringen av naturen, vanligen med poetiska associationer till Jean-Jacques Rousseau. Filosofen har kanske inte skrivit slagordet ”Tillbaka till naturen!”, men han förespråkar något liknande och levererar en långtgående civilisationskritik som Almqvist kan sympatisera med. Rousseau nämns i inledningen till en utgåva av *Parjumouf* från 1951, men författaren Yngve Kernell beskriver Almqvists hållning till naturen mer prosaiskt som hans ständiga och opraktiska svärmeri för landsbygden.¹² Kernell har annars ett fint öga för Almqvists uppskattning av den levande grönskan och finner ”en skönt vemodig litteraturhistorisk tillfredsställelse” i att vandra i hans drömskogar.¹³ I verkligheten blev det för Almqvists del snart Värmland, men i hans fantasi kunde det bli fjärran urskogar, vars djup skyddade dygden och renheten, oskulden och skönheten. Där kunde den ädle vilden leva. Endast när indianerna förleddes att kriga kan deras marsch genom skogen erinra om *Macbeth*. Kernell, som inte bara var författare utan även utbildad konstnär, lyfter också fram sagans sinnliga drag. Han ser Almqvists verk som ett exempel på nyromantisk ordmusik och talar om textens språkliga välljud och om egennamnens exotiska klang. När *Parjumouf* somnar faller ögonlockens alabaster över ögonens azur. Fågelkvittret och skogens sus bildar nattens ljuva harmonier och till hörselintrycken läggs såväl dofterna av mossa och rosenparfym som smaken av blommor drypande av honung. Om de taktila upplevelsorna sägs ingenting, men alla sinnen bidrar till Kernells intryck av att ”folk segnar till marken i salig hänryckning”.¹⁴

Almqvist har en magnifik känsla för ordmagi och i *Parjumouf* är egennamnen långa och stavelserika som slingrande ormar i en snårig djungel. Det gäller platser som Ulimaroa, men ännu mer de namn han ger människor.

MÄNNISKAN

De ideala människorna i *Parjumouf* kallas vildar och vildinnor, men betraktas ändå som föredömliga i sin närhet till naturen. De är inte barbarer enligt de gamla grekernas värdeskala. Att de är nakna på överkroppen tyder bara på oskuld.¹⁵ Kanske har Edward Said och kri-

tiken av orientalismen fått oss att bli alltför dualistiska i vårt tänkesätt. Det finns inte bara ont och gott, inte bara vi och dem. 1700-talets reseberättelser var fulla av förundran över skapelsens rikedom och variation och Almqvist sökte land och rike kring, om än mest i filosofin och litteraturen, efter alternativa levnadsätt. Kanske finns det inslag av otillåten kulturell appropriering, men Almqvists beundran tycks genuin och äkta. Parjumouf äger något som vi saknar och Almqvist kan säga något väsentligt genom att berätta om hennes liv i dessa fjärran trakter.

Parjumouf gestaltar Almqvists ideala kvinna och blir beviset på oskuldens triumf. Ändå är hon långt från den ideala kvinnogestalt Almqvist konstruerade året innan i *Hvad är kärlek?* Hon håller sig inte inom hemmets sfär och lämnar inte politiken åt männen. Hon är inte bara ren känsla och intuition som motpol till mannens fasthet och förnuft. Tvärtom beskrivs hon just som modig och fast i sina beslut och liknar alltsomoftast den idealbild av mannen Almqvist året innan utformat i sin pamflett: en kraftfull gestalt, stolt och fri.

Parjumouf är dristig och handlingskraftig. Hon strider med alla till buds stående medel för det hon anser vara rätt. Hon ingriper i politiken, blir spion och infiltratör, konspirerar mot kungamakten, smider lömska planer, ljuger och bedrar både män och kvinnor. Den fånge hon befriar har dömts helt enligt landets lagar, vilket hon är klart medveten om. Hon sluter förbund med andra kvinnor mot den manliga makten och utnyttjar tveklöst sin skönhet och sitt oskuldsfulla yttre som stridsmedel. Och hon kommer undan med det. Det ord Almqvist använder för att beskriva Parjumoufs idérikeedom och företagsamhet är ”fintlighet”. Detta ord förekommer mest från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet och har enligt SAOB betydelser som pekar mot uppfinningsrikeedom. Synonymer till fintlig kan vara fyndig, påhittig och finurlig. Algot Werin kallar henne rådig och Johan Svedjedal driver tolkningen ett steg vidare och beskriver Parjumouf som ”vacker, oskuldsfull, god och listig”.¹⁶ I *Sveriges historia 1721–1830* beskrivs Parjumoufs fintlighet som en blandning av mod och förslagenhet.¹⁷ Helt utan moral och betänkligheter är hon dock inte. När Parjumouf avviker från sanningen rodnar hon lätt och små purpurstrimmor sprider sig över hennes kinder.

Parjumouf brister aldrig i kvinnlighet och ställer villigt upp för sina medsystrar. Hon sluter förbund med drottning Missouf och skyddar den uttröttade Amsais när de flyr. Almqvist beskriver hur de båda prinsessorna hand i hand tränger fram genom de vilda skogarna, hjälper varandra över bråddjup och strida strömmar. Men kvinnligheten begränsar henne inte. ”Hon var på en gång den skönaste Flicka och den skickligaste i alla kroppsöfningar.”¹⁸ Parjumouf visar sig vara överlägsen alla andra, även männen, i att skjuta prick, kasta spjut och springa ikapp. Hon kan både dansa och simma. När den fysiska styrkan inte räcker till griper hon tekniska lösningar. ”Ach, en liten späd, svag Flicka var hon; men hennes mod och fintlighet voro desto större.”¹⁹

Dubbelheten tycks uppenbar redan i samtiden och kommenteras även i senare forskning. Recensenten i *Allmänna Journalen* noterar att Parjumouf ”ehuru ett ideal af ungdomlig oskuld, likväl utfört några manliga storverk.”²⁰ Martin Lamm ser i Parjumouf dels en vildinna, dels en oerfaren och oskuldsfull landsortsingénue.²¹ Anne Marie Wieselgren säger i sin avhandling om Carl-Johans-tidens prosa att Almqvist i *Parjumouf* dels griper tillbaka på *Hvad är kärlek?*, dels presenterar en prototyp för sin favorithjältinna: ”charmfull, flickaktig men klok och försedd med stora psykiska resurser”.²² Karin Westman Berg som ägnat sin doktorsavhandling åt Almqvists kvinnosyn menar å ena sidan att Parjumouf hör till de figurer som influerats av Almqvists konservativa uppfattning, där den sensuella oskulden står i centrum, men också att hon, före Amorina, är det viktigaste exemplet på en person som inte håller sig inom de fastslagna gränserna för kvinnligheten.²³ Henry Olsson gör ett heroiskt försök att skapa ordning i de motstridiga tendenserna genom att postulera två Parjumoufgestalter. Den första knyts till ramberättelsen: en mild och blyg flicka som upp-täckarna träffar i skogen. Den andra lever i äventyrsberättelsen där hon utför stordåd. Olsson menar att Almqvist lämnar åt läsaren att förena dem när det först i slutet framgår att det handlar om samma person.²⁴ Men Almqvist är tydligare än så. Helt klart är vardagsflickan lugnare än den heroiska vildinna som ständigt sätts på prov, men även ramberättelsens Parjumouf tar initiativ och leder besökarna dit hon

vill. Hon för ordet och förklarar auktoritativt deras seder och bruk. Den läsare som blir förvånad får skylla sig själv.

Fåglarna avslöjar mer av Parjumoufs särställning. Som indian bär hon fjädrar i ett band kring huvudet, men mer metaforiskt liknas Parjumoufs iakttagelseförmåga vid ”örnblickar” som utforskar allt.²⁵ Hedvig Charlotta Nordenflycht använde onekligen örnen som symbol för kvinnliga egenskaper i *Fruentimrets Försvär* (1761), men romantikens kvinnor brukar liknas vid duvor och småfåglar, inte örnar. Parjumouf har dessutom ett mer antagonistiskt förhållande till duvor. Som ett första exempel på sin överlägsenhet i spel och lekar faller hon en duva med ett gyllene äpple! Det är en av de mest oväntade scenerna i hela verket och förstås kanske bäst symboliskt. Om vi tänker oss duvan som den ljuva men konventionella kvinnligheten och knyter äpplet till syndafallet så revanscherar sig Parjumouf som den nya Eva i en ny och mer komplicerad lustgård. Hon övervinner med kunskapens frukt symboliskt den begränsande kvinnligheten.

Tydligt framträder Parjumoufs avsteg från den blyga kvinnligheten i berättelsens slutskede. Då ställer hon sig modigt upp och konfronterar den fientliga stammens hövding med något som är farligt likt ett strafftal: ”Hör *Temiholong*, sade *Parjumouf* med stark röst...”²⁶ Hon ställer hövdingen och sig själv inför deras gemensamma gud och avslöjar allt hon vet om konflikten mellan deras folk och om det bedrägeri hon utsatt honom för. Sanningen ska till slut göra dem fria. Hon anser hans hämnd fördomsfull och orättvis och kräver att han ska erkänna att han handlat fel genom sitt anfallskrig. Hon gör också anspråk på ett religiöst uppdrag. Hon säger att hon blivit kallad av sin gud, Tiono, och att hon med gudens hjälp har räddat sin vän Amsais. Hon föreslår att hövdingen ska följa henne till sina forna fiender, låta sin son gifta sig med Amsais och sluta en varaktig fred.²⁷ Parjumoufs anförande slutar med profetisk kraft: ”Så skola vi alla blifva lyckliga ännu, och Tiono skall välsigna våra stammar”.²⁸ Detta är långt från den lovsång över lågmäld kvinnlig huslighet man med sorg läser i *Hvad är kärlek?*²⁹ Parjumouf uppvisar betydligt mer djävlar anamma. Därigenom blir hon den första i raden av de upproriska och svårfångade kvinnogestalter som Almkvist med rätta är berömd för, en linje som leder vidare till Sara Widebeck och Tintomara.

Sauvages de la Mer du Sud, Vildar från Söderhavet, ur Jacques Grasset de Saint-Sauveur, Voyages pittoresques dans les quatre parties du monde (1806)

KÄRLEKEN

Kärlek i olika variationer styr hela *Parjumouf*. Parjumoufs kärlek till sin tillkommande är ett väsentligt inslag i ramberättelsen medan äventyrshistorien kretsar kring prins Sarivings och prinsessan Amsais romantiska kärlek. Kungens kärlek till sin dotter bidrar till krigets förvecklingar och hans kärlek till sitt land och dess lagar tvingar honom att döma sin dotter till döden. Parjumoufs syskonkärlek driver henne till handling och hennes dotterliga kärlek till både sin biologiska och sin adopterade far får henne att sträva efter försoning. Den gudomliga kärleken och kärleken till en gemensam gud leder till slut till fred och till kärlekens förverkligande. Historien får djup och komplikation av andra kärleksfulla relationer. Drottning Missouf slits mellan kärleken till sin make och sin lika starka moderskärlek till Amsais, samtidigt som hon försöker applicera sin moderskärlek på den förklädda Parjumouf. Mot kärleken står dess diametrala motsatser: hatet och miss-tänksamheten, vreden och hämndlystnaden.

Den enda ceremoni som beskrivs i *Parjumouf* är knuten till kärlek – ett festligt och fint bröllop ägnat att ge kärleken religiös och social förankring. Av äktenskapskritiken i *Det går an* ser man inte mycket, men ändå något. Initiativet är de älskandes, frivilligheten är markerad, ömsesidigheten är tydlig, evighetslöftet är klart och ceremonin är religiös men okonventionell ur västerländskt perspektiv. Parjumouf presenterar den i detalj:

När hos oss en Flicka och en Gosse hålla af hvarandra, så mycket, som Dujoumon och jag, så komma de alltid bägge öfverens, att lefva tillsammans, så länge de lefva. De underrätta då sina Föräldrar derom, och en viss dag utsättes, som vi kalla Förenings-Högtiden. – På denna dag falla de bägge på knä bredvid den åt Tiono helgade Blomsterkullen. Då ställer sig en af Fäderne midt framför dem, tar bägge deras händer och lägger i sin högra hand. De bägge unga förklara då fritt och högtidligt, att de inför Tionos ansigte önska få lefva tillsammans så länge de lefva.³⁰

Kärleken och kyskheten symboliseras av att de under ceremonin för första gången får kyssa varandra på munnen. Helt jämlik är förening-

en dock inte och det verkar som om Parjumouf är medveten om det. Hon berättar att när de båda kysst varandra säger gossen ”Nu är Du min!”, men flickan ”Hon säger inte också till honom: Nu är Du min! – utan hon säger: *Nu är Jag Din!*”³¹ De lyssnande européerna får tårar i ögonen när de hör det och förundras över de finkänsliga människorna i Ulimaroa.

Den kärlek Almquist gestaltar har samma ideologiska budskap både i *Parjumouf* och *Hvad är kärlek?* – uppfattningen att sann kärlek vilar på religionens grund.

RELIGIONEN

Den älskade guden i *Parjumouf* heter Tiono, ingenting annat. Det är värt att hålla i minnet. Tiono framstår som en mäktig men rimligt fridsam gudom som står sina bekännare nära och lyssnar till deras böner. Men innan vi obekymrat accepterar Tiono som ett annat namn på en gudomlighet vi tror oss vara mer bekant med bör vi komma ihåg att det finns rätt problematiska gudar i religionshistorien. Åsikten att det finns en positiv och gemensam sanning i all religion, en *philosophia perennis*, är visserligen gammal, men delas inte av alla. Almquist har dock gjort det tämligen lätt för oss att acceptera den religion Parjumouf omfattar. De religiösa idealen är fred och kärlek och Tiono är en himmelsgud som svarar mot kraven på monoteism. I *Parjumouf* finns inget panteon efter nordiskt eller grekiskt mönster, inga panteistiska inslag och inga gudomliga naturväsen. Särskild vördnad ägnas överheten i form av monarker och föräldrar, och förlåtelsen, såväl den gudomliga som den mellan människor, har en stark ställning.³² Tiono anropas ofta och det förekommer en präst, men ingenting sägs om heliga skrifter, offer eller regelbundna gudstjänster.

Religionen märks främst i det personliga livet. Parjumouf faller alltsomoftast på knä inför sin gud när hon behöver stöd och ledning från en högre makt eller då känslorna överväldigar henne. Det sker utan förberedelser och mitt ute i naturen. Bönen tycks ge henne kraft och nya idéer även om inga mystiska upplevelser eller explicita bönesvar rapporteras. I drömmen kan hon dock se Tiono sväva på gyllene skyar och vid ett tillfälle tycker hon sig höra änglamusik, vilken ”hänryckte alla hennes sinnen”³³

FÖRFATTAREN

Det är en mycket personlig religion Almqvist beskriver, så det kan finnas goda skäl att fundera över var han själv står. Almqvist befinner sig 1817 ännu nära sin ungdoms intryck av herrnhutismen, förmedlade av svärfadern Carl Christoffer Gjørwell. Där finns betoningen av inlevelse och känsloliv, liksom tanken på religionen som det rätta hjärteförhållandet, inte försanthållande av dogmer eller upprätthållande av traditioner och ritualer. Almqvist uppskattade också den ödmjukhet och den musikaliska mystik han funnit i herrnhutismen. Inflytandet från Emanuel Swedenborgs läror är en annan linje att följa. I början av 1817 hade Almqvist anslutit sig till det stockholmska Swedenborgsällskapet Pro Fide et Caritate. Martin Lamm, som specialstuderat Almqvists inställning till Swedenborg, påpekar att han särskilt uppskattade Swedenborgs tankar om naturen liksom synen på äktenskapet som en andlig förening av det sanna och det goda, vilande på religiös grund.³⁴ Almqvist är vid denna tid också engagerad i Manhemsförbundet med dess besynnerliga blandning av fornnordiskt (götiskt) och kristet.³⁵ För Almqvist har religionen en stark ställning inte bara för individen utan även för samhället. Det är religionen, inte moralen eller politiken, som ska rädda världen.

År 1817 är Almqvist 24 år. Han har lämnat studierna i Uppsala bakom sig och blivit anställd som oavlönad extra ordinarie kanslist vid Ecklesiastikexpeditionen i Stockholm där han är kollega med Erik Johan Stagnelius. Sin inkomst får Almqvist genom en liknande position i Allmänna Brandförsäkringsverket samt som informator hos den stockholmsbaserade familjen Hisinger som på sommaren vistas på Fagerviks bruk i Finland. Finskan kanske väcker Almqvists förtjusning i långa ord och stockholmskan märks när han i *Parjumouf* skriver ”leka” i stället för läka.

Almqvist är vid denna tid också förälskad i Maria Lundström, som alltid beskrivs som en olärd lantflicka, men som han lärt känna som barnflicka för sina halvsyskon och som han gifte sig med våren 1824.

VÄRDET AV PARJUMOUF

Vilket värde ska vi då tillmäta *Parjumouf*? Den är Almqvists första publicerade prosaberättelse och själv förefaller han ambivalent när han avslutningsvis skriver: ”Somliga skola vid denna Sagas slut, starkare än förut, brinna för Religion och Oskuld: andre skola det icke.”³⁶ I översikter utesluts den ofta. Det är begripligt på grund av Almqvists rika produktion. Svedjedal erkänner utan omsvep att boken fick föga genomslag när den publicerades, men recensenten i *Allmänna Journalen* finner skriften ”ganska läsvärd” och Henry Olsson hävdar att den ”rönte ett visst erkännande av samtiden”. Jag instämmer i alla hän-delser med Olsson om att det intressanta med *Parjumouf* är att den presenterar en ny variant av Almqvists kvinnoideal.³⁷

Nu är det följaktligen hög tid att uppvärdera *Parjumouf*. Förut-sättningarna finns. Vi har fått en mer generös syn på genretillhörighet och ett ökat intresse för såväl genusaspekter som utopiska skrifter. Vi reser världen runt, om och när vi kan, vet mer om jordens folk och har personliga och udda associationer till Almqvists skildringar av fjärran länder. *Parjumouf* blir en spännande text att utforska. Och framför allt har klimathotet blåst liv i civilisationskritiken så att vi fått en ny för-ståelse för såväl Almqvists kritik som hans längtan efter ofördärvad natur.

Om vi vill väga in monetära aspekter ligger *Parjumouf* utomordentligt väl till. Sällsynthet och marknadsvärde är ett vanligt sätt att värdera ett litterärt verk. Mats Rehnströms välsorterade antikvariat rymmer den 1 juni 2020 flera av Almqvists skrifter i original. *Det går an* från 1839 kostar 6 000 kr, samma pris betingar *Grå Kappan*, men dyrast av alla enskilda verk är just *Parjumouf* för 7 500 kr.³⁸ Ännu mer eftersträvansvärt blir dock ett exemplar av *Parjumouf* när vi förflyttar oss till andra sidan jordklotet. En utomordentligt vacker auktionska-talog från Melbourne Rare Books Fair 2012 erbjöd ett snyggt bundet exemplar av *Parjumouf* för 2 200 australiska dollar, strax under 15 000 kr.³⁹ Den informativa texten presenterar Almqvist som romantiker, med okonventionella idéer på gränsen till det revolutionära: ”The ideas and social attitudes expressed in the works of Swedish romantic poet and novelist C.J.L. Almqvist were highly unconventional for their pe-

riod, being considered tantamount to revolutionary in many quarters of Swedish society.” Auktionskatalogens text talar om Almqvist som protestantisk präst (möjligen i okunnighet om att han prästvigdes först 1837) och om inflytandet från Rousseau, nämner att han talar om Australien som New Holland, men också som Ulimaroa, och karak-täriserar *Parjumouf* som: ”a woman who lives in the earthly paradise that is to be found on the western slopes of the recently-crossed Blue Mountains of New South Wales”.⁴⁰ Här finns den utopiska tanken på ett jordiskt paradiset, men inte förrän jag läser detta inser jag att seden att uppkalla fjärran länder efter europeiska orter inte är så urmodig som den kan förefalla. Australien kallas visserligen inte längre New Holland men det högst moderna auktionshuset ligger i New South Wales.

När *Parjumouf* som bokobjekt konkret genomför den resa Almqvist diktat om i fantasin får volymen ett högre värde. I Australien kan *Parjumouf* presenteras som en av de första europeiska skönlitterära skildringarna av deras eget land. Det exotiska består då i att den skrivi-ts för länge sedan på andra sidan jordklotet från deras sida sett, i det fjärran nordliga Sverige. Som idéskrift kan *Parjumouf* bidra till förkla-ringen av hur Almqvist så snabbt rör sig från en konservativ position mot en radikal syn på kvinnan. Vi kan se hur han börjar leka med androgyna konstruktioner och vi kan alla förundras över de utopiska dragen i antipodernas Tintomara.

NOTER

- 1 *Allmänna Journalen* 31/12 1817 använder beteckningarna Ulimaroa, Nya Holland, Nya Södra Wales och Engelska Brottslighetskolonien, inte Australien. Djurberg trodde att Ulimaroa betydde ett stort rött land och syftade på Australien, medan australiska källor menar att det snarare betyder ”lång hand” och syftar på Grand Terre, den största av öarna i Nya Kaledonien. Daniel Djurberg, *Karta över Polynesien eller femte delen af jordklotet* (Stockholm, 1780). Nya Holland, Nationalencyklopedin, <<https://www.ne.se>>, Ulimaroa. Wikipedia, <<https://en.wikipedia.org>> och Ulimaroa: a misnomer for Australia, <<https://www.abc.net.au/radionational/programs/archived/lingua-franca/2012-02-11>>, 1/6 2020. Den australiska källan reder också ut inflytande från bl.a. Tahiti.
- 2 Henry Olsson, *C.J.L. Almqvist före Törnrosens bok* (Stockholm, 1927) s. 66f. Olsson har också lyft fram de reseberättelser och kartor som fanns i *Archiv för Nyare Resor* (Stockholm, 1810–1811) s. 66 not 3. Henry Olsson, *Carl Jonas Love Almqvist: till 1836* (Stockholm, 1937) s. 77f. Jfr Bertil Romberg, *Carl Jonas Love Almqvist: liv och verk* (Stockholm, 1993) s. 25.
- 3 Johan Svedjedal, *Kärlek är: Carl Jonas Love Almqvists författarliv 1793–1833* (Stockholm, 2007) s. 105.
- 4 Svedjedal (2007) s. 63. Några sagor ur *Tusen och en natt* översattes 1782 och fler utgavs 1828.
- 5 Ann Boglind och Anna Nordenstam, *Från fabler till manga: litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på barn- och ungdomslitteratur* (Lund, 2010) s. 41.
- 6 Svedjedal (2007) s. 100.
- 7 Yngve Kernell, ”Almqvists gröna skogar”, inledning till Carl Jonas Love Almqvist, *Tre noveller* (Stockholm, 1951) s. VII. Associationer till både Chateaubriands *Atala* och V.F. Palmblads *Amala*. *Indisk Novell* i Bertil Romberg, ”Inledning”, Carl Jonas Love Almqvist, *Parjumouf: Saga I från Nya Holland* (Stockholm, 1972) s. [6]. Se även Henrik Wallheims avhandling *En underbar berättelse om ridderliga äventyr: V. F. Palmblad och den romantiska romanen* (Hedemora, 2007) s. 185. *Amala* publicerades ursprungligen i ett supplement till *Poetisk Kalender* 1813 men omarbetades och trycktes igen i *Poetisk Kalender* 1817 samt därefter år 1841.
- 8 Indian, SAOB, <<http://www.saob.se>> 1/6 2020.
- 9 *Parjumouf* presenteras som utopi i Elisabeth Mansén, *Sveriges historia 1721–1830* (Stockholm, 2011) s. 628f.
- 10 Carl Jonas Love Almqvist, *Samlade verk, 2, Tryckta verk 1814–1822, Parjumouf*, red. Paula Henriksson (Stockholm, 2017) s. 77.
- 11 Romberg (1972) s. 7.
- 12 Kernell (1951) s. V, VII.
- 13 Kernell (1951) s. VII.
- 14 Kernell (1951) s. V, VII. Citatet s. VII.
- 15 Den kyska och oblyga nakenheten finns även i Almqvists ofullbordade versepos *Karmola* som han arbetade med 1817. En tidigare version bar namnet *Dalmina*. Martin Lamm talar om Almqvists ”starkt prononcerade smak för den nakna oskulden” i ”Studier i Almqvists ungdomsdiktning”, i *Samlaren* 36 (1915) s. 114 och Petra Söderlund påpekar inflytandet från Lafontaine samt likheterna mellan Parjumouf och Jamnia i *Karmola* i inledningen till Carl Jonas Love Almqvist, *Samlade verk, Serie 3, Otryckta verk. 2. Karmola* (Stockholm, 2010) s. XVI.
- 16 Algot Werin, *C. J. L. Almqvist: realisten och liberalen* (Stockholm, 1923) s. 313 och Svedjedal (2007) s. 102. Även Romberg (1993) talar om en blandning av oskuld och list, s. 24.
- 17 Mansén (2011) s. 629.
- 18 Almqvist (2017) s. 66.
- 19 Almqvist (2017) s. 71.
- 20 *Allmänna Journalen* 31/12 1817.
- 21 Martin Lamm (1915) s. 105.
- 22 Anne-Marie Wieselgren, *Carl-Johans-tidens prosa: språkliga studier i texter från den moderna prosaberättelsens framväxttid*, Studentlitteratur (Lund, 1971) s. 28.
- 23 Karin Westman Berg, *Studier i C.J.L. Almqvists kvinnouppfattning* (Göteborg, 1962) s. 92, 95–98.
- 24 Olsson (1937) s. 79.
- 25 Almqvist (2017) s. 68.
- 26 Almqvist (2017) s. 77.
- 27 Värdet av fred kan ses mot bakgrund av kriget mot Norge sommaren 1814, hittills Sveriges sista.
- 28 Almqvist (2017) s. 77.
- 29 *I Hvad är kärlek?* står t.ex.: ”stötande är den Qvinna, som med förmäten hand griper in i Guds ordning, och stiger utom den ljufva, sköna krets, som förtrollande omger Qvinligheten” (s. 22).

- 30 Almqvist (2017) s. 54f. Se även Ellen Key, *Sveriges modernaste diktare. Carl Jonas Ludvig Almqvist* (Stockholm, 1897) s. 29 och Johan Mortensen, C.J.L. *Almqvist* (Stockholm, 1907) s. 15.
- 31 Almqvist (2017) s. 55.
- 32 Svedjedal betonar likheten med kristen etik i *Kärlek är* (2007) s. 102.
- 33 Almqvist (2017) s. 75.
- 34 Almqvists relationer till herrnhutism och Swedenborgs lära utforskas i Martin Lamm, *Studier i Almqvists ungdomsdiktning* (Uppsala, 1915) s. VII. Se även Lamm i *Samlaren* 36 (1915) s. 59–63, 67f, 70f, 73–84 där han också berör inflytandet från Schleiermacher och Schelling.
- 35 Almqvist får dessutom en ledande ställning i MannaSamfund som grundas i slutet av 1817.
- 36 Almqvist (2017) s. 78.
- 37 Svedjedal (2007) s. 72, Olsson (1937) s. 76, 78, *Allmänna Journalen* 31/12 1817. Olsson talar också om ”det poesifyllda ljusdunklet” och ”clair-obscuren i den unga flickans psyke”, s. 80.
- 38 (Almqvist, Carl Jonas Love), *Parjumouf* <<https://www.antikvariat.net>> 1/6 2020.
- 39 Forex sätter kursen till 6,7669 vilket ger en summa av 14 887,18, <<https://www.forex.se/valuta/aktuella-kurser>> 1/6 2020.
- 40 *Melbourne Rare Books Fair 2012*, s. 43, <<https://ilab.org/sites/default/files/catalogs/files>> 1/6 2020.

LITTERATUR

- Allmänna Journalen* 12/3 1816, 31/12 1817.
- [Almqvist, Carl Jonas Love], *Hvad är kärlek? En vigtig fråga, till hvars utredande jag föranleddes genom några reflexioner under mitt sista vistande i Stockholm* (Stockholm, 1816).
- Almqvist, Carl Jonas Love, *Samlade verk, Serie 3, Otryckta verk. 2, Karmola*, red. Petra Söderlund (Stockholm, 2010).
- [Almqvist, Carl Jonas Love], *Parjumouf: Saga ifrån Nya Holland* (Stockholm, 1817).
- Almqvist, Carl Jonas Love, *Tre noveller* (Stockholm, 1951). Med inledning av Yngve Kernell.
- Almqvist, Carl Jonas Love, *Parjumouf: saga ifrån Nya Holland* (Stockholm, 1972). Med inledning av Bertil Romberg.

- [Almqvist, Carl Jonas Love], *Parjumouf*, <<https://www.antikvariat.net>> 1/6 2020.
- Almqvist, Carl Jonas Love, *Samlade verk, 2, Tryckta verk 1814–1822, Parjumouf*, red. Paula Henriksson (Stockholm, 2017).
- Boglund, Ann och Anna Nordenstam, *Från fabler till manga. Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på barn- och ungdomslitteratur* (Lund, 2010).
- Burman, Anders, *Politik i sak: C.J.L. Almqvists samhällstänkande 1839–1851* (Stockholm, 2005). Diss.
- Djurberg, Daniel, *Karta över Polynesien eller femte delen af jordklotet* (Stockholm, 1780).
- Forex valutakurser, <<https://www.forex.se/valuta/aktuella-kurser>> 1/6 2020.
- Henriksson, Paula, ”Inledning”, Carl Jonas Love Almqvist, *Samlade verk, 2, Tryckta verk 1814–1822* (Stockholm, 2017).
- Indian, SAOB, <<http://www.saob.se>> 1/6 2020.
- Kernell, Yngve, ”Almqvists gröna skogar”, i Carl Jonas Love Almqvist, *Tre noveller* (Stockholm, 1951).
- Key, Ellen, *Sveriges modernaste diktare. Carl Jonas Ludvig Almqvist* (Stockholm, 1897).
- Lamm, Martin, *Studier i Almqvists ungdomsdiktning* (Uppsala, 1915). Diss.
- Lamm, Martin, ”Studier i Almqvists ungdomsdiktning”, *Samlaren* 36, 1915, s. 51–198.
- Mansén, Elisabeth, *Sveriges historia 1721–1830* (Stockholm, 2011).
- Mortensen, Johan, C.J.L. *Almqvist* (Stockholm, 1907).
- Melbourne Rare Books Fair 2012 (Melbourne, 2012) <<https://ilab.org/sites/default/files/catalogs/files>> 1/6 2020.
- Nya Holland, Nationalencyklopedin, <<https://www.ne.se>> 1/6 2020.
- Olsson, Henry, C.J.L. *Almqvist före Törnrosens bok* (Stockholm, 1927). Diss.
- Olsson, Henry, *Carl Jonas Love Almqvist: till 1836* (Stockholm, 1937).
- Palmblad, V.F. *Amala. Indisk Novell* (Uppsala, 1813).
- Romberg, Bertil, ”Inledning”, Carl Jonas Love Almqvist, *Parjumouf: Saga Ifrån Nya Holland* (Stockholm, 1972).
- Romberg, Bertil, *Carl Jonas Love Almqvist: liv och verk*, 1. uppl. (Stockholm, 1993).
- Svedjedal, Johan, *Kärlek är. Carl Jonas Love Almqvists författarliv 1793–1833* (Stockholm, 2007).

- Söderlund, Petra, "Inledning", i Carl Jonas Love Almqvist, *Samlade verk, Serie 3, Otryckta verk. 2. Karmola*, (Stockholm, 2010).
- Ulimaroa. Wikipedia, <<https://en.wikipedia.org/wiki/Ulimaroa>> 1/6 2020.
- Ulimaroa: a misnomer for Australia, <<https://www.abc.net.au/radionational/programs/archived/linguafranca/2012-02-11>> 1/6 2020.
- Wallheim, Henrik, *En underbar berättelse om ridderliga äventyr: V. F. Palmblad och den romantiska romanen* (Hedemora, 2007). Diss.
- Werin, Algot, *C.J.L. Almqvist: realisten och liberalen* (Stockholm, 1923). Diss.
- Westman Berg, Karin, *Studier i C.J.L. Almqvists kvinnouppfattning* (Göteborg, 1962). Diss.
- Wieselgren, Anne-Marie, *Carl-Johans-tidens prosa: språkliga studier i texter från den moderna prosaberättelsens framväxttid* (Lund, 1971). Diss.

